

Arina Ivanickaja – Klaipėdos universiteto doktorantė.
Moksliniai interesai: kuršininkų kalba, baltų kalbos,
lyginamoji kalbotyra.
El. paštas: arinadergen@gmail.com

Arina Ivanickaja: PhD student, Klaipėda university.
Research interests: Kursenieku language, Baltic languages,
Comparative linguistics.
E-mail: arinadergen@gmail.com

Arina Ivanickaja

Klaipėdos universitetas

ADALBERTAS BEZZENBERGERIS – KURŠININKŲ KALBOS TYRĖJAS IR DOKUMENTUOTOJAS

Anotacija

XIX–XX a. sandūroje Prūsijoje augo susidomėjimas įvairių tautinių grupių etnokultūriniu savitumu. Žymus baltų kalbų tyrėjas, etnografas ir archeologas prof. Adalbertas Bezenbergeris daugiau kaip keturiasdešimt metų siejo savo veiklą su Kuršių nerija, daug dėmesio skirdamas gyvenviečių istorijai, papročiams ir kuršininkų kalbai. Jo darbas „Apie Prūsijos latvių kalbą“ (*Über die Sprache der preußischen Letten*) (1888) tapo pirmąja profesionalia kuršininkų kalbos studija. Joje ne tik pagal to meto lyginamosios kalbotyros tradiciją parengtas kuršininkų kalbos aprašas, grįstas gausia faktine, paties tyrėjo surinkta medžiaga, bet ir keletas tekstų pavyzdžių bei žodynėlis. Kadangi kuršininkų kalba neturėjo rašto, kiekvienas jos dokumentuotojas, tarp jų ir A. Bezenbergeris, naudojo savo rašybos sistemą. Šis darbas svarbus to meto kuršininkų kalbos būklės rekonstrukcijai bei apskritai šios kalbos istorijos tyrinėjimams.

Straipsnyje pateikiamas A. Bezenbergerio indėlio dokumentuojant kuršininkų kalbą vertinimas bendrame kuršininkų kalbos rašytinių šaltinių kontekste, siekiama išvelgti kalbos raidos tendencijas, atskleidžiamas skirtingų laikotarpių šaltiniuose.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: kuršininkų kalba, rašytinis paminklas, nykstanti kalba, dokumentavimas, baltistika.

Abstract

In the period of the 18th and 19th century, the interest in the ethno-cultural identity of various ethnic groups had begun to grow in Germany. For more than forty years a fa-

mous researcher of Baltic languages, ethnographer and archaeologist prof. Adalbert Bezenberger focused his activities on the Curonian Spit by devoting his attention to the history and culture of the settlements and the endangered *Kursenieku* language. His work “Über die Sprache der preußischen Letten” (1888) became the first professional study of the *Kursenieku* language. Not only does the work contain a description of the *Kursenieku* language prepared in accordance with the tradition of comparative linguistics of that time, and is based on a large amount of factual materials accumulated by the investigator himself, but it also includes a number of texts and a glossary. Since the *Kursenieku* language did not have a written form, every documenter, including Bezenberger, used one’s own system of spelling. This work is important for the reconstruction of the *Kursenieku* language of that time, as well as for the overall research of the history of the language in general.

The article presents the assessment of Bezenberger’s contribution to documenting the *Kursenieku* language in the general context of written sources of the *Kursenieku* language, it also aims at discerning the tendencies of language development reflected in sources of different chronological periods.

KEY WORDS: *Kursenieku* language, written monument, endangered language, language documentation, baltistics.

doi:<http://dx.doi.org/10.15181/rh.v24i0.1909>

XV–XVIII a. Kuršių nerijos teritorijoje susiformavo geolektas, kuris atkeliavo kartu su persikėlėliais iš Kuršo. Tuo metu Kuržemėje jau buvo pereita prie latvių kalbos, tačiau atsiskyre nuo tėvynainių Prūsijos kuršininkai išsaugojo daugelį senosios kuršių kalbos archaizmų ir refleksų. Šiandien ši kalba dažniau laikoma latvių kalbos dialektu¹. Tačiau būdami

¹ Pēteris Vanags (Vanags 1999, 117–118), svarstydamas, kurią sąvoką reikia vartoti kalbant apie kuršininkų tarmę, teigia, kad atsakymas priklauso nuo kriterijų, kuriais remsimės. Jei pagrindiniais veiksniais laikysime tai, kad: 1) kuršininkų tarmė atsirado (t. y. genetiškai susijusi) iš latvių kalbos dialekto; 2) jos morfologinė struktūra ir fonetinė sistema mažai kuo skiriasi nuo latvių kalbos; 3) tarmės funkcionavimo laikotarpiu Kuršių nerijos ir Latvijos gyventojai galėjo lengvai suprasti vienas kitą be trečios kalbos pagalbos, suvokdami, kad kalba viena kalba – „*kursisk(a) valuod(a)*“ (latvių kalba); tuomet galima teigti, kad kuršininkų tarmė yra latvių kalbos dialektas. Tačiau jei svarbesniais veiksniais laikysime tai, kad: 1) Kuršių nerijos kalba buvo stipriai veikiama vokiečių ir lietuvių kalbų; 2) tarmėje nėra didžiosios dalies jos kultūros leksikos, kuri vartojama latvių kalboje, vietoj jos dažniausiai vartojami vokiški arba lietuviški pavadinimai; 3) Kuršių nerijos gyventojai politikos, o svarbiausia – teritorijos atžvilgiu buvo atskirti nuo kitų žemių, kuriose gyveno latviai, 4) kuršininkų tarmė buvo vienos iš Rytų Prūsijos etninių mažumų kalba, genetiškai skirtinga nuo kitų regione funkcionavusių kalbų (vokiečių, lietuvių, kašubų, mozūrų), todėl negalėjo būti regioniniu jų dialektu – tada galima kalbėti apie Kuršių nerijos kalbos savarankiškumą. Tokiu atveju jai galima taikyti kalbos funkcinio varianto terminą *idioma* (angl. *Idiom*: Crystal 2005, 17), nors lietuvių lingvistikoje šia reikšme paprastai vartojamas terminas *kalba* (plg. *jaunimo kalba*, *plungiškių kalba*, *jūrininkų kalba*).

Prūsijos, o vėliau Vokietijos ir pagaliau Lietuvos valstybės piliečiai Kuršių nerijos kuršininkai perėmė minėtų etninių kultūrų ir kalbų ypatybių. Atsiskyrusi nuo Kuržemės dialektų kuršininkų kalba vystėsi savarankiškai, be to, buvo vartojama ir socialiai, ir etniškai gana uždaros žvejų bendruomenės buitiniams, etninės kultūros ir verslo poreikiams. Ši žvejų kalba niekada netapo oficiali ir neįgijo rašto. Tačiau būta bandymų ją fiksuoti raštu, naudojant įvairius kitų kalbų rašmenis.

Kuršininkų kalbos dokumentavimą XVIII a. pradėjo etnografai ir lingvistai, kurių didžioji dalis – vokiečiai, XX a. pradžioje į darbą įsitraukė latviai, o lietuviai jai dėmesio skirti pradėjo XX a. pabaigoje (Vanags 1999; Kiseliūnaitė, Schiller 2015).

Kuršininkų kalbos dokumentavimo istorija prasidėjo nuo XVIII a. Rusijoje dirbusio vokiečių kilmės mokslininko Peterio Simono Pallaso, į savo žodyną *Linguarum totius orbis vocabularia comparative augustissimae cura collecta*, išleistą 1787–1789 m., įtraukusio 278 kuršininkų žodžius, kuriuos jis klaidingai priskyrė Livonijos krivičių kalbai (*krivoingo-livonskij*) (Ivanickaja 2017, 16–17). 1879 m. į Georgo Wenkerio rengiamą Vokietijos kalbų atlasą (*Der Deutsche Sprachatlas*) buvo įtraukta kuršininkų kalbos kortelė Nr. 30084, kurią sudarė tekstų (sakinių) rinkinys (plačiau apie šį šaltinį Kiseliūnaitė, Schiller 2015).

Profesoriaus Adalberto Bezenbergerio darbas „Apie Prūsijos latvių kalbą“ (*Über die Sprache der preußischen Letten*) laikomas pirmąja profesionalia kuršininkų kalbos studija. Nuo XVIII a. moksle išryškėjo tiesioginė kalbos ir tapatybės sąsaja. Tai buvo susiję su nacionalizmo ideologija, ypač Rytų ir Vidurio Europoje, skatinusia mokslininkus studijuoti tam tikro tautinio subjekto kalbą, kultūrą ir istoriją. Su A. Bezenbergerio vardu šiandien siejami pirmieji tiksliniai moksliniai lietuvių, latvių ir prūsų kalbų, kaip lyginamosios kalbotyros objekto, tyrimai. Rytų Prūsijos kalbos ir kultūros tyrinėjimams A. Bezenbergeris skyrė daugiau nei 40 metų, pradėjęs tada, kai Vokietija buvo ką tik politiškai susivienijusi ir ėjo nacionalinės valstybės stiprinimo keliu. Šis procesas ne tik gilino jau XIX a. nevokiškų etnosų asimiliaciją, bet ir įvedė naują, griežtesnę dimensiją – visišką tautinių mažumų niveliaciją germanizacijos forma (Strakauskaitė 2011, 148). Matydami, kad mažumų kalboms gresia išnykimas, lyginamosios kalbotyros atstovai suskubo jas dokumentuoti ir aprašyti mokslo tikslais. Todėl į Karaliaučiaus universiteto profesoriaus A. Bezenbergerio

mokslinį akiratį pateko ir kuršininkai, kurie, būdami Rytų Prūsijos etninė mažuma, išsiskyrė savo kultūriniu ir kalbiniu savitumu.

Studijoje „Kuršių nerija ir jos gyventojai“ (*Die Kurische Nehrung und Ihre Bewohner*), išleistoje 1887 m., A. Bezenbergeris išsamiai aprašo Kuršių nerijos ir jos gyventojų raidą, pasitelkdamas įvairius ankstesnius istorikų, geografų, geologų darbus, bažnyčių knygas. Kalbai šiame darbe A. Bezenbergeris skyrė vieną skyrių (Bezenberger 1887, 253–279), kuriame trumpai pristato kuršininkų kalbos padėtį tarp kitų kalbų, apžvelgia kalbų sąveiką, gyventojų statistiką pagal pavardes, šiek tiek aptaria fonetiką, nukreipdamas skaitytoją į kitą savo darbą – „Apie Prūsijos latvių kalbą“ (išleistą 1888 m.), kurį jis skyrė kuršininkų kalbai.

Studija „Apie Prūsijos latvių kalbą“ susideda iš tuo metu gana išsamaus fonetinių, morfologinių ir leksinių ypatybių aprašo, joje pateikti nerijos kuršininkų tarmės pavyzdžiai lyginami su Melnragės ir Karklės kuršininkų kalbos pavyzdžiais. A. Bezenbergeris yra vienintelis kuršininkų kalbos dokumentuotojas, spėjęs užfiksuoti kalbos pavyzdžių iš pietinės Kuršių nerijos dalies (Pilkopos, Rasytės, Kuncų), kuri dabar priklauso Rusijai, bet jau ir tuomet jam bepavyko rasti vos keletą kalbėtojų, ta nerijos dalis jau buvo suvokietėjusi (Bezenberger 1888, 3).

Knyga prasideda nuo įžangos, kurioje autorius pristato kalbą ir savo darbo eigą bei informacijos pateikimo formą. A. Bezenbergeris laiko Kuršių nerijos gyventojų kalbą latviška, bet pažymi, kad patys save jie vadina *Kuren*, o kalbą – *kurische*, todėl ir jis savo pateikiamuose statistiniuose skaičiavimuose taip pat vartoja terminus *Kuren*, o kalbą vadina *kurische Sprache* (arba *preußifch-lettifchen Sprache*).

Nors G. Wenkerio atlasui surinkta medžiaga buvo kiek ankstesnė (1879), tačiau, matyt, A. Bezenbergeris apie ją nieko nežinojo ir knygoje neužsimena, todėl autorius naudojosi savo paties medžiaga, surinkta iš pateikėjų ekspedicijose. Viena svarbiausių jo pagalbininkų buvo mergaitė iš Nidos Lotte Falk, kuri daug metų dirbo tarnaitė jo vasarnamyje. Ji padėjo pagrindą jo žinioms apie kuršininkų kalbą, iš jos A. Bezenbergeris sužinojo apie tarimą ir žodžių darybą. Lotte buvo kuršininko ir lietuvių dukra, jų šeimos kalba buvo kuršininkų. Mergaitė niekada nebuvo išvykusi iš Nidos, todėl buvo patikima pateikėja. Knygoje gausu pavyzdžių, jie sudaro didžiąją knygos teksto dalį, prie kiekvieno pavyzdžio pridėta pateikėjo santrumpa: vardas, pavardė arba gyvenamoji vieta (žr. skyrių *Morfo-*

logija – skaitvardžiai). Svarbiausia A. Bezenbergeriui buvo dokumentuoti kuo gausesnį kiekį kalbos faktų, pasidalyti surinkta informacija. Jis daug argumentuoja, lygina su lietuvių ir latvių kalbų faktais, tačiau knygoje daugiau prielaidų negu išvadų. Autorius tokį pirminį siekį nurodo ir darbo įžangoje: “<...> *bemerke ich indessen, dass ich von vornherein gar nicht beabsichtigt habe, ein bis in’s Einzelste ausgearbeitetes Bild jener Sprache zu liefern, vielmehr wollte ich eigentlich nur die Grundlinien desselben kundig ist, an seiner Ausführung mitarbeiten könnte. Mein Interesse an der Sache hat mich dann aber über dies Ziel hinausgeführt, und so gebe ich mehr, als ich ursprünglich wollte, und würde noch mehr gegeben haben, wenn ich nicht in den nächsten Jahren weitab liegende Verpflichtungen einzulösen hätte. Von großen Belang sind die betreffenden Lücken übrigens nicht*”.

Autoriaus kruopštumą ir kompetenciją rodo darbe esantys gausūs komentarai, išnašos, kurios kartais užima daugiau vietos už pagrindinį tekstą. Šiuose komentaruose A. Bezenbergeris pateikia daug papildomų pavyzdžių, palyginimų su kitais šaltiniais, fonetinių ir morfologinių variantų.

1. Rašyba

Savo darbuose apie kuršininkų kalbą A. Bezenbergeris naudoja lietuvių, vokiečių ir latvių rašybos ženklus. Įžangoje jis trumpai pristato ortografiją, nukreipdamas skaitytoją į savo paties anksčiau (1885 m.) parašytas „Latvių kalbos tarmių studijas“ (*Lettische Dialekt-Studien*), kuriose išsamiau pristato, kodėl ir kaip pasirinko tokį užrašymo būdą. Spręsdamas šį klausimą A. Bezenbergeris rėmėsi ir kitų mokslininkų darbais: Georgo Mancelijaus latvių kalbos studija, kurios autorius naudojasi vokiečių kalbos rašybos ženklais, ir Augusto Bielensteino „Latvių kalba“ (*Lettische Sprache*). Įžanginėje studijos „Apie Prūsijos latvių kalbą“ dalyje A. Bezenbergeris gana detaliam paaiškina savo darbo principus: pažymi, kad pateikė tik žodžius, kuriuos girdėjo du ar daugiau kartų, norėdamas užfiksuoti jų tikslų tarimą. Jam pavyko gana detaliam atspindėti kuršininkų tarmės fonetiką. Balsiams žymėti A. Bezenbergeris naudoja įvairius diakritikus, siekdamas kuo tiksliau nurodyti balsio ilgumą ir artikuliaciją. Balsių ilgumui žymėti naudojami ženklai kartu nurodo ir priegaidę (*gâja*: ilgas balsis, tęstinė priegaidė – *klât*: ilgas balsis, stumtinė priegaidė; plg. dar *grîsti* – *trîs*; *mûsu* – *grûse*; *mês* – *skrêjam*). Tačiau atskirai apie priegaidės žymėjimą nei įžangoje, nei skyriuje apie kirčiavimą autorius nekalba, išsiaiškinti diakritikų reikšmes teko tyrimo metu.

Norėdamas raštu atspindėti garso kokybę A. Bezenbergeris remiasi A. Bielensteinu, tačiau pastarojo pateiktame alfabete jam pritrūksta ženklų, todėl savaip juos adaptuoja, jungdamas su kitais, kurdamas naujus: pavyzdžiui, tais atvejais, kai negalėjo nustatyti, ar garsas ilgas, ar trumpas, A. Bezenbergeris naudoja abu – ilgumo ir trumpumo – ženklus: *běrt* (schriftlettisch *bêrt*) ‚streuen‘, *ăkmenu* ‚der Steine‘, *žiris* ‚Beil‘. Savaip A. Bezenbergeris išskiria atvejus, kada kirčio vieta neatitinka kirčiuoto pirmojo skiemens taisyklės. Tokias balses autorius pažymi paryškintuoju šriftu: *muſiĕ*, *diwop*, *wakarĭne*. Priebalsiams žymėti naudojami vokiečių kalbos rašybos ženklai: *w*, *sch*, *tsch*. Nuosekliai žymimas priebalsių minkštumas (*k*, *t*, *n*, *r*).

A. Bezenbergerio kuršininkų kalbos pavyzdžiuose naudojami rašybos ženklai pateikti lentelėje, į kurią nėra įtrauktos grafemos, nekeliančios abejonių (*b*, *d*, *m*, *p*²):

1 lentelė

La. k.	A. Bezenbergeris	Pavyzdžiai iš A. Bezenbergerio darbo	La. k.	A. Bezenbergeris	Pavyzdžiai iš A. Bezenbergerio darbo
<i>a</i>	a	<i>man</i>	<i>c</i>	z	<i>piz māju</i>
<i>ā</i>	â á	<i>sâna</i> <i>lázis</i> ³	<i>č</i>	tsch	<i>waretschau</i>
<i>e</i>	e	<i>es</i>	<i>j</i>	j	<i>dômāju</i>
<i>ę</i>	ä	<i>wäls</i>	<i>k</i>	k	<i>tik</i>
<i>ĕ</i>	á	<i>ziláka</i>	<i>ķ</i>	ķ	<i>škĭbi</i>
<i>ē</i>	ê é	<i>mêš</i> <i>pazéla</i>	<i>l</i>	l	<i>maldas</i>
<i>i</i>	i	<i>pi manis</i>	<i>ł</i>	ł	<i>netátu</i>
<i>ī</i>	î í	<i>grĭsti</i> <i>dzĭvos</i>	<i>n</i>	n	<i>ne</i>
<i>u</i>	u	<i>biju</i>	<i>s</i>	s	<i>spárnis</i>
<i>ū</i>	û ú	<i>jûras</i> <i>bút</i>	<i>š</i>	sch	<i>tieschum</i>
<i>o</i>	o ilgas o trumpas	<i>sutwertojis</i> <i>mõnëru</i>	<i>v</i>	w	<i>fuwis</i>

² Taip pat rašybos lentelėje nebus nurodytas minkštasis *r*(*r*), nes, pasak A. Bezenbergerio, jis būdingas tik Melnragės ir Karklės gyventojų kalbai.

³ Skirtingais kirčio ženklais žymimos priegaidės, žr. skyrių *Fonetinės ypatybės*.

La. k.	A. Bezenbergeris	Pavyzdžiai iš A. Bezenbergerio darbo	La. k.	A. Bezenbergeris	Pavyzdžiai iš A. Bezenbergerio darbo
<i>uo</i>	û nekirč. õ kirč.	<i>faû</i> <i>õtra</i>	<i>z</i>	ɪ	<i>barfda</i>
<i>ai</i>	ái pailg. pirm. komp. ai	<i>gáise</i> <i>laiks</i>	<i>ž</i>	ɪch	<i>difchu</i>
<i>au</i>	áu au óu ⁴ ou	<i>náudes</i> <i>daudf</i> <i>óukst' 'hoch'</i> <i>louk</i>	-	' – balsio redukcija; po priebalsio einančio balsio trumpumas	<i>tur' ('Ich habe')</i> <i>beieda'ms</i>
<i>ei</i>	éi ei	<i>méile</i> <i>keiferu</i> ⁵	-	^{e, i, u} – redukuotas balsis	<i>ber^es, du'jam,</i> <i>däg^u</i>
<i>ie</i>	í kirč. ë ⁶ nekirč.	<i>dfidat</i> <i>pradēm</i>		â, ê – dvi-garsiai su trumpuoju balsiu ⁷	<i>kálna, lēnke</i>
<i>g</i>	g	<i>gribija</i>	-	kartu žymimas trumpumas ir ilgumas	<i>bērt</i> <i>ākmenu</i> <i>žiris</i>
<i>ġ</i>	ġ	<i>mage</i>			
<i>ŋ</i>	ŋ	<i>asinus</i>			

2. Tekstai

A. Bezenbergeris yra pirmasis, užrašęs kuršininkų kalbos pavyzdžių ne tik pavieniais žodžiais ar frazėmis, bet ir ištaisais tekstais. Jo darbe pateiktos kelios trumpos dainelės iš Karklės, dvi ilgesnės apimties pasakos iš Kuržės-

⁴ *óu, ou* vietoje *áu, au* būdingi tik Šarkuvos gyventojų kalbai (Bezenbergeris 1888, 31). Plg. J. Plakis: *âugstums, laūku* (Plakis 1927, 49, 65).

⁵ Pasitaikė tik vienas atvejis tekste. Apie tekstų užrašymo būdą žr. skyrių *Tekstai*.

⁶ Kartais toks žymėjimas randamas kirčiuotuose skiemenyse – *mēsts* 'Stadt', tačiau šiais atvejais tokiu būdu žymima priegaidė.

⁷ Plg. J. Plakis šiais atvejais kalba apie metatoniją: *kálns*, bet *kaĩni*; *gâlds*, bet *gaĩdi* (Plakis 1927, 14).

mės (Bartos) ir keturi nedideli tekstai iš Kuršių nerijos. Šiame straipsnyje pavyzdžiai iš Karklės ir Melnragės nenagrinėjami, jie A. Bezenbergerio darbe pateikiami lyginti. Tekstus iš Kuršių nerijos autoriui papasakojo Johannas Albertas Engelinai, žvejys iš Preilos, buvęs Nidos švyturio prižiūrėtojas. Trijų iš šių tekstų vertimai į lietuvių kalbą yra pateikti D. Kiseliūnaitės sudarytame tautosakos rinkinyje „Pamarių sakmės“ (Kiseliūnaitė 2010, 65, 85, 225). Pagal žanrą tokius tekstus rinkinio įvado autorė Lina Būgienė apibūdina kaip buitinius pasakojimus su atsirandančiais „sakmiškais“, tam tikrą antgamtinę veikėjų patirtį liudijančiais elementais; juose apibūdinamos mitinės būtybės arba įvykiai, sudarantys siužetinį pasakojimo branduolį – klaidinimą, vaidenimąsi ir pan. (Kiseliūnaitė 2010, 29–30). Nepaisant tekstų trumpumo, juose yra vertingos etnografinės ir lingvistinės informacijos, kuri liudija vardo *Pūkis*⁸, kuršininkų Juodkrantės pavadinimo *Šatenurte* (< vok. *Schwarzort*) (plačiau Bezenberger 1887, 221–222; Kiseliūnaitė, Simutytė 2005, 46–47) vartojimą, kuršininkų tikėjimus, krikščionybės ir senųjų tikėjimų konkurenciją kuršininkų pašamonėje⁹.

Nors A. Bezenbergeris fonetikos apraše nurodo, kad kuršininkai redukuoja galūnes, jo pateiktuose tekstuose žodžiai dažniausiai rašomi su gramatiškai atkurtomis galūnėmis: *Mana taitis ar mamu gâja nu Prêilu piz Nidas; Es turiu schîgi Schâtnurtâ. Pagâju nu Prêilu nu fêgaris trîs, ir kal es pi Schtâllmaker sawa schîgi atsiliku, atgâ man fêgar's dewini*. Tačiau autorius nepaiškina, ar taip užrašytos galūnės atspindi tikrąjį tarimą, ar jos buvo jo paties atkurtos, siekiant, kad užrašyti tekstai būtų geriau suprantami.

Dar daugiau kalbos faktų fiksuojama pagrindinėje knygos dalyje – kalbos studijoje, kurią sudaro 7 dalys: mokslas apie garsus (į šią dalį autorius įtraukė informaciją apie priegaides ir kirčiavimą), žodžių daryba, mokslas apie galūnes (linksniavimas ir asmenavimas), sintaksė, vietiniai kalbos skirtumai, leksika, papildymai.

⁸ Dėl paplitimo laikytinas kuronizmu (plg. la. *pūķis* 'aitvaras, kaukas') (Kiseliūnaitė 2010, 24).

⁹ Dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kitataučiams etnografams kuršininkai atrodė nepaprastai prietaringi, tačiau tuo pat metu pamario gyventojai buvo nuoširdžiai tikintys aktyvūs bažnyčios lankytojai (plačiau Kiseliūnaitė 2010, 21–23).

3. Fonetinės ypatybės

Kuršininkų kalbos fonetikos ypatybėms A. Bezenbergeris skyrė atskirą knygos dalį – „Apie garsų mokslą“ (*Zur Lautlehre*):

1. XIX a. pastebima galūnių redukcija. A. Bezenbergeris pažymi, kad nekirčiuotuose galiniuose skiemenyse vietoj *a* ir *u* girdimas *e*, tačiau prieš jį priebalsiai nėra palatalizuojami, arba šiose pozicijose balsis trumpėja iki nulinio: *galde* (G. sg. *galda*), *naudes* (G. sg. *nau-das*), *sėv'* (N. sg. *sieva*), *bráutsch'* 'ich fahre' (praes. 1 p.). A. Bezenbergeriui pavyko surinkti pakankamai pavyzdžių ir atkurti linksnia-vimo ir asmenavimo paradigmas.
2. Dar viena ryški ypatybė, kurią pastebėjo A. Bezenbergeris, yra siaurojo *e* suartėjimas su *i* nekirčiuotuose skiemenyse: *nigrību* (la. b. k. *negribu*) 'ich will nicht', *pic* (*pēc*), *upi* (auch *up'*) (N. sg.) (*upe*) 'Fluß'. Šią ypatybę užfiksavo ir kiti kuršininkų kalbos doku-mentuotojai: J. Plāķis (1927, 16), J. Endzelīns (1931, 574).
3. A. Bezenbergeris užfiksavo ir priebalsių išmetimą. Išmetami po tautosilabinių priebalsiai *v*, *n*. Ši ypatybė kuršininkų kalboje reiškiasi reguliariai (Kiseliūnaitė 2018, 86): *mels* (*melns*), *piles* (*pilns*), *wāls* (*velns*), *wila* (*vilna*), *duris* (*durois*), *gālla* (*galva*), *zilāks* (*cil-vēks*), *ziris* (*cirvois*). Žodyje *bers* (*bērns*) pastebėta priešinga asimilia-cija – išmetamas *r*: *bāns* (šalia *bārns*) (plg. *bēr(n)s* Plāķis 1927, 50, la. b. k. *bērns*). Šis atvejis aptiktas tik pateikėjo iš Šarkuvos kalboje.
4. Kita akustinė savybė, kuriai A. Bezenbergeris skiria daug dėme-sio, yra anaptiksė – balsių įspraudimas po mišriųjų dvigarsių ni-diškių kalboje. Šią ypatybę autorius aptaria, parodo įvairavimą ir pažymi specialiais diakritikais: *dar^ebs* (*darbs*), *al^ega* (*alga*), *kal^ens* (*kalns*), *dur^eti* (*durt*). A. Bezenbergeris pateikia daug pavyzdžių, kur įterpiamas balsis įvairiose vietose: tiek prieš redukuotą galūnę, tiek ne, tiek vardažodžiuose, tiek veiksmažodžiuose. A. Bezenber-geris girdėjo balsių įterpimą ir po *m*: *am^efchas* (lie. *amžius*) 'Leben', *dim^efaks* 'Tasche' (liet. tarm. *dimžakas*). Kitų pateikėjų pavyzdžiai rodo variantus su įterptu balsiu ir be jo (Kiseliūnaitė 2005, 140–141). Vėliau anaptiksė ima nykti, tai savo darbe liudija J. Plakis (Plāķis 1927, 17).

Atskirame priede prie šios dalies A. Bezenbergeris trumpai aptaria kirčiavimą. Jis pažymi, kad kuršininkų tarmėje yra stumtinė (*gestoßen*) ir

tęstinė (*gedehnten*) priegaidės. Trečiosios priegaidės, kurią A. Bezenbergeris vadina *halbgestoßen*, jam rasti nepavyko.

Kaip jau minėta, priegaidžių žymėjimas nėra tiksliai aprašytas paties autoriaus, tačiau jo pavyzdžiuose priegaidė ir kirtis žymimi nuosekliai tiek kirčiuotuose, tiek nekirčiuotuose skiemenyse. Stumtinė priegaidė žymima vienodai – ‘ (*kádu, wisáí, jáuns, nepadarís, atsidfít, júdfi, Préilu, pradéje*), o tęstinė priegaidė žymima skirtingai: dažniausiai – ^ (*pi tâs, atgâ, schîgi, trûdni, jûras, jêma*), tačiau dvibalsyje *ie* tęstinė priegaidė žymima ~ – *ẽ* (*pẽns, dwẽlis, mẽsts*), dar dažniau šiuo ženkle žymimas dvibalsis *ie* nekirčiuotoje pozicijoje.

A. Bezenbergerio nustatytųjų priegaidžių atitikmenys bendrinėje latvių kalboje būtų tokie: plg. *lázis, káds* – ME¹⁰ *lâcis, kâds; jûra, mês* – ME *jûra, mês*).

A. Bezenbergeris pastebėjo, kad trumpinant balsį, ypač prieš *r* (*dârbs*), priegaidė pasikeičia, pirmojo dvigarsio komponento balsis trumpėja ir spūdis, visas ar iš dalies, pereina į priebalsį.

Kirčio vieta, kaip būdinga latvių kalbai, yra pirmajame skiemenyje, tačiau kuršininkų kalboje yra išimčių, visos jos aptinkamos skoliniuose iš lietuvių ar vokiečių kalbos (*wisáí* ‘ganz’, *gana* ‘genug’, *wenálik* ‘elf’, *muřík* ‘Musik’).

4. Žodžių daryba

Šioje trumpoje dalyje (3 puslapiai) A. Bezenbergeris trumpai pristato žodžių darybos atvejus: katoikonimų sudarymo priesagas (*-enize; -iniks*), moterų pavardžių galūnes (Šarkuvoje – *-ena: Blôdena*, Nidoje, Preiloje – *-ine: Blodine*), abstraktų (Karklėje vartojama priesaga *-schina, -schena* vietoj *-schana*; nerijoje tokių nerasta, čia vartojama priesaga *-ûms*), deminutyvų (pavyzdžiui, mot. g. *-elis/-ilis/-ele/-ile: mergêlis / mergilis / mergel’ / mergele / mergile*), prievieksmių darybą. Daugiau dėmesio jis skiria atvejams, kai kuršininkų kalbos taisyklė nesutampa su latvių rašytinės kalbos norma. A. Bezenbergeris pastebėjo, kad kuršininkų kalboje priešdėliuose išlaikomos senosios ilgosios prielinksnių formos *nû, pi, õf* (*nûkrist* ‘herabfallen’, *pisáuca* ‘er rief’, *õfwerti* ‘aufreihen’), bet jos trumpinamos pačiuose prielinksniuose: *nu, pi, uf* (*us kûku* ‘auf den Baum’, *uf tõ*

¹⁰ Mülenbachs K. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*.

jūras ‘aus der See’, *pi manis* ‘zu mir’, *nu mutes* ‘aus dem Mund’). Ilguosius balsius prielinksniuose A. Bezenbergeris rado tik Karklėje, Melnragėje, Pilkopoje (pabrėždamas, kad pateikėjas iš Pilkopos prastai kalbėjęs latviškai) (*nū debeschu* ‘aus den Wolken’, *pi manis* ‘zu mir’, *úfzãlt* ‘aufheben’, *õf úzũle* ‘auf die Eiche’).

5. Morfologinės ypatybės

Didžiausią A. Bezenbergerio studijos „Apie Prūsijos latvių kalbą“ dalį sudaro morfologijos aprašas, kuriame jis atskirai aptaria kiekvieną kalbos dalį.

Aprašydamas daiktavardį, A. Bezenbergeris pateikia daiktavardžių linksniavimo paradigmas (*a* (*nams*), *ā* (*rũka*), *ja* (*bralis*), *jā* (*feme*), *n*, *s* (*akminš*, *akminis*, *akmins*; *mēnesis*, *rudinis*, *suns*, *tesmins*, *údĩns*), *u* kamieną (*lādus*, *mādus*, *lietus*, *dāngus*)¹¹. Jis atkreipia dėmesį į kamienų mišimą: kuršininkų kalboje *i* kamieno daiktavardžiai perėjo į *jā* kamieną: plg. *ause*, *aze*, *awe*, *smilkte*, *suwe*. A. Bezenbergeris rekonstruoja linksniavimo paradigmas, atrinkdamas reikalingas formas iš skirtingų leksemų. Po paradigmomis jis detaliai paaiškina, kokiais pavyzdžiais rėmėsi atkurdamas linksnį.

Nuo XX a., stiprėjant vokiečių kalbos įtakai, kuršininkų kalboje vis labiau įsigalėjo analitinių formų vartojimas. Šią tendenciją pastebėjo ir A. Bezenbergeris, jo pateiktose daiktavardžių paradigmosse lokatyvo reikšme vartojamos prielinksninės konstrukcijos su *is/iš* + G. konkuruoja su įprastu lokatyvu: *if jūres*; *isch mutes*; *isch tewis*, *isch tâ nama*, bet *kũká*, *tiklá*, *zĩmá*, *bafnízá*. Po pusšimčio metų J. Plakio pateiktoje paradigmoje inesyvo reikšme vartojamos beveik vien prielinksninės konstrukcijos, išskyrus kelis konkuruojančius atvejus (Plakis 1927, 21–28). Tyrinėdama paskutiniosios kuršininkų kartos atstovų kalbą, Christliebe El Mogharbel pastebėjo, kad vienaskaitos formose dar matoma konkurencija, o daugiskaitos lokatyvas yra retas, jo vietoje dažniausiai vartojama analitinė forma (Mogharbel 1993, 128). Kuršininkės Hertos Paul-Deckait tekstuose lokatyvas vartojamas daug rečiau negu prielinksninė konstrukcija (Kiseliūnaitė, Ivanickaja 2015, 217).

¹¹ Dabartinėse latvių kalbos gramatikose šiuos kamienus atitinka *a*, *ā*, *ja*, *ē*, *priebalsinis* ir *u* kamienas.

A. Bezenbergeris nerekonstruoja paprastųjų būdvardžių, pavyzdžiui, *labs, laba; disch, difcha; matsch, falsch*, paradigmų, pateikdamas pavyzdžiui prie atitinkamų daiktavardžių paradigmų aprašymų ir pažymėdamas, kad jų linksniavimas sutampa su daiktavardžių *a-, ā-, ja-*kamieniais. Jis atskirai pateikia įvardžiutinių būdvardžių paradigmą. A. Bezenbergeris neturėjo pakankamai pavyzdžių atkurti visas moteriškosios giminės formas, todėl kai kurių linksnių formos pateiktos skliaustuose, vėliau jis išaiškina, iš kurių kitų būdvardžių nustatė moteriškosios giminės būdvardžio *wāzá* ‘die alte’ linksnius.

Skaitvardžius nuo 11 iki 19 autorius laiko lituanizmais. Jis užfiksavo dviskaitos formą ir pateikė skaitvardžio *dui* paradigmą su visais pastebėtais fonetiniais ir morfologiniais variantais¹²:

Von dui fenne ich folgende Raſuſ:		
Maſſ.		Œem.
Nom. dui, duji		dui LF it. a., dujas LF, dujes NP, dujis SIII, N
Gen. duju NP		duju
Dat. dujims, dui	}	dujams E, LF, dujems SII, dujāms SIII, dujam
Infr. dujis, dui		KI, dujam LF, dujem KI, KIII, NP, duiem NS,
Aff. dujus, dui		dui SIII, LF, NP dujes NP, dui LF, NP

1 pav.

A. Bezenbergeris pristato kai kurių asmeninių ir parodomųjų įvardžių linksniavimo paradigmas. Pažymima, kad savybiniai įvardžiai vartojami nekaitoma forma: *mana bērni* (N. pl.), *mana sėvai* (D. sg.), *ar sawa brāli* (In. sg.), *mana brālis* (N. sg.).

Knygos dalis, skirta veiksmažodžiui, yra neįprastos struktūros. Iš pradžių A. Bezenbergeris trumpai aprašo asmenavimą. Jis remiasi A. Bilensteino latvių kalbos asmenavimo tipų klasifikacija. Asmenavimo tipai vadinami klasėmis. A. Bezenbergeris pažymi, kad iš dvylikos klasių kuršininkų kalboje likusios šešios. Toliau poskyriuose pagal laikus pristatomas asmenavimas: esamasis, būtasis ir būsimasis, atskirai kiekviename poskyryje aptariami sangražiniai veiksmažodžiai. A. Bezenbergeris neklasifikuoja

¹² Iš šio pavyzdžio matyti, kad formų įvairumą lemia vartojimo teritorija, kurią rodo pateiktųjų pavardžių santrumpos: NP – Fischerwirt Peleikis in Nidden; SIII – Wirt Lauzining aus Schwarzort; E – Johan Albert Engelen, al. Eglien aus Preil (früher Leuchtfeuerwärter in Nidden, jetzt Fischer in Preil), KI, KIII – in Karkelbek ansäßigen “Kuren”.

veiksmožodžių pagal jų struktūrą, bet medžiagą išdėsto pagal asmenavimo tvarką. Vis dėlto tam tikros struktūrinės sistemos laikomasi: iš pradžių pateikiami nepriesaginiai veiksmožodžiai, paskui priesaginiai, tačiau priesaginių ir nepriesaginių veiksmožodžių pavyzdžiai nėra kaip nors aiškiau vieni nuo kitų atskiriami.

A. Bezenbergeris pastebėjo, kad vartojamos dvejopos sangražinės daugiskaitos 1 ir 2 asmenų formų galūnės – *-mīs, -tīs* (*sukamīs* ‘wir drehen uns’, *pā’ldatīs* ‘ihr badet euch’) ir *-més, -tés* (*mīlamés* ‘wir lieben uns’, *raugatés* ‘ihr seht euch (um)’). Pastarąsias formas autorius tapatina su lietuviškomis: *-més*, nordlit. *-mās; -tės*) (Bezenberger 1888, 88).

Atskirai A. Bezenbergeris aptaria bendratį ir išvestines veiksmožodžio formas: debityvą, liepiamąją ir tariamąją nuosakas. Jis pastebi, kad debityvo kuršininkų kalboje beveik nėra (priešingai nei pateikėjų iš Karklės ir Melnragės kalboje), vietoj jo vartojamos konstrukcijos su *turet* + inf. (*es turu iti* ‘ich muß gehen’, *tu turi tō bernuōf dabati* ‘du muß auf das Kind warten’), arba *wajag* + inf. (man *wáig pīrkti* ‘ich muß kaufen’, man *wá’g tō ber’nu dabati* ‘ich muß auf das Kind achten’). A. Bezenbergeris nurodo, kad lietuviškos ir latviškos tariamosios nuosakos formos konkuravo. Šarkuvoje ir Pilkopoje tariamosios nuosakos pirmojo asmens priesaga nepasiekė visiškai lietuviškos formos, t. y. liko *-tsche* ir *-tschu* (*sazátschu* ‘ich wurde sagen’, *finátsche* ‘ich wüßte’), jis tai paaiškina kaip lietuviško *-tschau* ir latviško *-tu* paradigmų išlyginimą. Kitose Kuršių nerijos vietose buvo vartojamas sulietuvėjęs priesagos ir galūnės segmentas *-tschau* (*warátschau* ‘ich könnte’, *daritschau* ‘ich würde tun’, *finatschau* ‘ich wüßte’).

6. Sintaksė

Šis skyrius, paremtas pavieniais pastebėjimais, nėra didelis (5 puslapiai). Čia A. Bezenbergeris skiria dėmesio žodžių junginiams ir prielinksninėms konstrukcijoms. Autorius pastebėjo, kad kuršininkų kalboje daugiskaitoje prielinksniai gali būti vartojami su įvairiais daiktavardžių linksniais, kaip ir vienaskaitoje, o latvių kalboje daugiskaitoje prielinksniai vartojami tik su datyvu-instrumentaliu: *apaksch schō akminu* ‘unter diesen Steinen’, *us tēs kūkis* ‘auf den Bäumen’, *us kūku* ‘auf den Baum’. Tą patį liudija J. Plakis (Plākis 1927, 39)

A. Bezenbergeris pateikia vartojimo atvejus, kurie atsirado dėl lietuvių ar vokiečių kalbos įtakos: lituanizmais laiko *pa* + Gen. *pā kūka* ‘unter

einem Baum’ (plg. žem. *po medžio*), *nebigribiju* ‘wollte nicht mehr’, *nebiwaru* ‘kann nicht mehr’¹³; germanizmais – *nu difchas báimes* ‘aus großer Furcht’, *piz māju* ‘nach Hause’, *wina bija pēldetis* ‘fie was baden’ = ‘fie war baden gegangen’ ir pan.

7. Vietiniai kuršininkų kalbos skirtumai, genezė

Atskirą knygos dalį A. Bezenbergeris skiria vietiniams kuršininkų kalbos skirtumams, t. y. regioniniams skirtumams pačioje nerijos gyventojų kalboje. Ši darbo dalis kuršininkų kalbos tyrinėjimams yra labai svarbi: pietinėje Kuršių nerijos dalyje kuršininkų kalba buvo prie išnykimo ribos, todėl po A. Bezenbergerio darbų regioninių skirtybių nebebuvo užfiksuota, šiandien to nebeįmanoma patikrinti ir palyginti.

A. Bezenbergeris mano, kad regioniniai skirtumai kuršininkų kalboje atsirado dėl dviejų priežasčių:

1. Dėl administracinio padalijimo pagal valsčius (Klaipėdai ir Žuvininkams (Fischhausen)).
2. Skirtingo kontaktų su kaimynine lietuvių kalba pobūdžio.

Autorius pastebėjo, kad žmonių, gyvenančių tarp Klaipėdos ir Palangos, kalba artimesnė rašytinei latvių kalbai negu Kuršių nerijos gyventojų kalba (K, M kalba turi *wái* (Kn¹⁴ – *wa*), *mafe* (ne *mage*), minkštąjį *r*: *jûra*, nevartoja prielinksninės lokatyvo konstrukcijos *if* + Gen., išlaikė debityvą (*jámáz*). Pasak A. Bezenbergerio, Melnragės ir Karklės gyventojai laikė save lietuviais¹⁵.

Atskirai autorius aptaria Kuršių nerijos kuršininkų kalbos skirtumus. Nerijoje kalbos plotas buvo taip pat dalijamas į dvi dalis, kurias skyrė riba, einanti tarp Nidos ir Pilkopos, mūsų laikais sutampanti su Lietuvos ir Rusijos siena¹⁶. Kalbos skirtumus tarp šių plotų A. Bezenbergeriui patvirtino

¹³ A. Bezenbergeris laiko šią ypatybę tiek morfologine (Bezenbergeris 1888, 33), tiek sintaksine (Ibid., 108). Sintaksės ypatybė tikriausiai laikoma dėl to, kad latvių kalboje veiksmo trukmės pabaigai reikšti vartojamos analitinės formos su prieveiksmiu *vairs*. Kuršininkų kalboje ši funkcija reiškia lietuvišku priešdėliu *ne-*, jo vartojimą pastebėjo ir J. Plakis (Pļākis 1927, 69).

¹⁴ K – Karklė, M – Melnragė, Kn – Kuršių nerija.

¹⁵ “Die Mellneragger und Karkelbeker Letten nennen sich dagegen Litauer, lediglich aber, wie sie mir erklärten, weil sie in Liatauen wohnen” (Bezenberger 1888, 135).

¹⁶ Tai yra buvusi riba tarp Klaipėdos ir Žuvininkų (ankst. Žiokų) valsčių. Ši riba vėliau buvo ir valstybių siena tarp Vokietijos ir Lietuvos.

ir Šarkuvoje gyvenęs pateikėjas, kuris teigė, kad Pilkopos ir Šarkuvos kuršininkų kalba yra vienoda, bet skiriasi nuo Nidos ir Juodkrantės tuo, jog pastarųjų plotų kalbos vartotojai šneka daug greičiau. A. Bezenbergeris šio teiginio nepatvirtino, bet pateikė kitus pastebėtus skirtumus: šiaurinėje dalyje balsiai \bar{a} ir \bar{e} junginyje “ $r + \text{Konsonant}$ ” sutrumpėja, o pietinėje išlieka ilgi; pietinėje dalyje išnyko didžiausias asmenavimo klasių skaičius; skiriasi pietinės ir šiaurinės dalies tariamosios nuosakos formos (žr. skyrių *Morfologinės ypatybės*); randama skirtumų ir leksikoje: vok. *Stadt* – piet. *piʹlss[á]ts*, šiaur. *městs*, vok. *Doch* – piet. *juʹmts*, šiaur. *stáks* ir t. t. Pietinės dalies kalba, pasak A. Bezenbergerio, dėl kai kurių minėtų ir kitų bruožų labiausiai panaši į tamniekų tarmę^{17,18}.

Šiame skyriuje autorius ne tik aprašo kalbos skirtumus, bet ir pateikia informacijos apie vietovardžių etimologiją ir nerijos gyventojus: kaip jie save vadina ir kodėl, kada ir kiek truko gyventojų migracija iš Kuršo¹⁹.

A. Bezenbergerio pastebėjimai leidžia daryti prielaidą, kad pietinės dalies kalbos panašumą su tamniekų tarme lėmė migracijos procesai: spėtina, kad ten kėlėsi šeimos iš šiaurės Kuršo. Šiaurinė dalis galėjo būti kuršininkų apgyvendinta vėliau ir joje apsigyveno pietinės Kuršo dalies palikuonys, kurie, žinoma, maišėsi ne tik su pilkopiškiais, bet ir su kito kranto gyventojais lietuviais. O Karklės ir Melnragės gyventojų kalba iš visų kuršininkų artimiausia bendrinei kalbai, čia tamniekų pėdsako nerandama, tačiau apie migracijos procesus į šias vietas dar turime per mažai duomenų.

¹⁷ “Sākumā par tāmnieku izloksnēm sauca visas Kurzemes izloksnes; pēc tam tiklab Kurzemē, kā arī Vidzemē runājāmās lībiskās izloksnes. Tagad par tāmnieku izloksnēm parasti sauc tikai Kurzemes lībiskās izloksnes” (Rudzīte 1964, 29).

¹⁸ “Die Sprache von Sarkau und vielleicht teilweise auch diejenige von Pillkopen steht in Gegensatz zu dem übrigen Preußisch- lettische in einigen charakteristischen Punkten auf Seiten des “Tahmischen”” (Bezenberger 1888, 131); “Das Preußisch-lettische ist ein in mehrere Mundarten zerfallendes selbständiges Glied der westkurländisch-lettischen Sprache und schließt sich, als Ganzes betrachtet, zunächst an die südwestkurländischen Mundarten an, während zugleich sein südlicher Teil tahmisch gefärbt ist” (Ibid., 133).

¹⁹ A. Bezenbergeris laiko migracijos pradžia XV a., nes jau tada Ordino diduomenė skundėsi dideliu migrantų antplūdžiu: “Im Verlaufe des 15. Jahrhunderts wurden wiederholt Klagen kurländischer Ordensgebietiger über Auswanderungen aus Kurland nach Preußen laut; die Zahl der ausgewanderten Kuren wird in ihnen als eine beträchtliche angegeben” (Ibid., 136).

8. Leksika

Leksikos dalį sudaro žodynas (688 žodžiai, iš jų 340 vardažodžių), į kurią įeina leksemos, nesančios tekstuose ir kalbos studijos dalyse. Į žodyną pateko kalbos pavyzdžiai, kurių A. Bezenbergeris pats negirdėjo, jie surinkti iš kitų rašytinių šaltinių: Voelkelio žodžių rinkinio, Šarkuvos bažnyčios 1664–1672 m. knygos, iš kurios žodžius pateikė Adolfas Rogge, pagalbinių atsiųstų kalbos pavyzdžių. Didžiąją dalį žodžių A. Bezenbergeriui atsiuntė Paulas Manleitneris, surinkęs juos Juodkrantėje. Leksemas, kurios A. Bezenbergeriui nebuvo žinomos ir aiškios, jis pažymėjo ‘†’ (44). Matyti, kad autoriui informacijos patikimumas buvo labai svarbus.

9. Pataisymai, papildymai

Daugelis papildymų prie knygos atsirado tada, kai A. Bezenbergeris dar kartą nuvyko į Karklę (kai knyga jau buvo atiduota spausdinti), kur susipažino su keturiais gyventojais (darbe žymimi KI, KII, KIII, KIV), emigrantais iš Kuršo, kurie labai rūpinosi savo kalba. Matyt, iš pačių pateikėjų A. Bezenbergeris sužinojo, kad KI ir KIV senelis imigravo iš Kuržemės, KII ir KIII apie savo šeimos / šeimų atsiradimą nieko nežino²⁰. Tai leidžia daryti prielaidą apie kai kurių kuršininkų kalbos vartotojų vėlyvą atsikėlimą į šias vietas iš Kuršo, tai paaiškintų ir kalbos artumą bendrinei latvių kalbai. Atsikėlę gyventojai atvyko jau sulatvėję. A. Bezenbergeris pabrėžė, jog tik nedidelėje pietinėje Karklės dalyje šeimos kalba buvo latvių (kuršininkų), šiaurinėje buvo kalbama lietuviškai. Tačiau nauji pateikėjai paaiškino, kad žvejybai patogesnė yra latvių kalba, nes trumpesnė, tad net šiaurinės dalies gyventojai, taip pat ir Nemirsetos, žvejyboje kalbėjo latviškai. Šių pateikėjų informacija papildė A. Bezenbergerio medžiagą.

Išvados

A. Bezenbergerio darbas yra vertingas dėl gausios nykstančios kalbos medžiagos dokumentavimo ir mokslinio preciziškumo. Jo studija – tiek

²⁰ “Der Großvater von K1 und der von V4 sind aus Kurland eingewandert, K2 und K3 wissen dagegen nichts von einer Einwanderung ihren Familien. Sehr beachtenswert ist, dass nur in dem südlichen kleineren teile Karkelbeks das Lettische, in dem nördlichen dagegen das Litauische Familiensprache ist” (Bezenberger 1888, 165).

tiriamoji dalis, tiek tekstų rinkinys, tiek žodynėlis sudaro XIX a. vartotų kuršininkų kalbos pavyzdžių rinkinį.

Ši rašytinį šaltinį galima laikyti patikimu šnekamosios kalbos dokumentu, nes jo autorius ne tik atidžiai rinko ir perteikė informaciją iš pateiktųjų, bet ir komentavo, išskirdamas visus fonetinius, morfologinius ir leksinius variantus, atvejus, kai jis pats negirdėjo tarimo, abejojo ar matė kitokį prieštaravimą.

Šis rašytinis šaltinis laikytinas patikimu ir dėl kruopščiai parengtos rašybos sistemos, kuri leidžia skaitytojui gana tiksliai atkurti kuršininkų kalbos fonetiką ir jos įvairavimą.

Ypač vertintinas A. Bezenbergerio indėlis fiksuojant pietinės nerijos dalies kalbos pavyzdžius, kurie yra unikalūs, nes po jo daugiau iš ten kuršininkų kalbos pavyzdžių nebuvo užrašyta.

Ypač svarbios A. Bezenbergerio pastabos apie regioninius kuršininkų kalbos skirtumus, remiantis jomis galima daryti prielaidas apie migracijos procesus. Kruopščiai užfiksuoti gausūs fonetiniai variantai leidžia spėti, kad į Kuršių neriją žmonės kėlėsi iš skirtingų Kuršo tarmių plotų.

A. Bezenbergerio darbas padeda atkurti ano meto kuršininkų kalbos raidos stadiją: prasidėjusią, bet dar toli nepažengusią galūnių redukciją, anaptikšę, kuri vėliau išnyko; kitus ryškius Kuršo tarmių fonetikos bruožus. Lygindami jo pateiktus pavyzdžius ir komentarus su vėlesniais šaltiniais, galime įvertinti prasidėjusį lietuvių kalbos poveikį kuršininkų kalbos morfologijai ir pastebimą, tačiau dar neįsigalėjusią vokiečių kalbos įtaką sintaksei.

L i t e r a t ū r a

- Bezenberger 1885 – Adalbert Bezenberger. *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- Bezenberger 1887 – Adalbert Bezenberger. *Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner*. Leipzig.
- Bezenberger 1888 – Adalbert Bezenberger. *Über die Sprache der preußischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- Endzelins 1979 – Jānis Endzelins. Par kurseniekiem un viņu valodu. 1931. *Darbu izlase III* (1). Rīga, 571–578.
- Ivanickaja 2017 – Arina Ivanickaja. XVIII a. kuršininkų kalbos žodžių rankraštis registras. *Res Humanitariae XXI*, 12–42.
- Ivanickaja A., Kiseliūnaitė D. 2015. Kuršių nerijos kuršininkų tarmės nykimo požymiai: daiktavardžių linksniavimo pokyčiai rašytiniuose paminkluose. *Baltiška, tautinė*,

- regioninė savimonė baltų literatūrose ir kultūrose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 207–227.
- Kiseliūnaitė 1998 – Dalia Kiseliūnaitė. Kai kurie kuršininkų tarmės veiksmažodžių bruožai nuo A. Bezenbergerio iki šių dienų. *Baltistica* 5. Priedas, 127–140.
- Kiseliūnaitė 2005 – Dalia Kiseliūnaitė. Balsių įterpimas Vakarų Lietuvos lietuvių ir latvių (kuršininkų) tarmėse. *Baltai ir jų giminaičiai. Tiltai*. Priedas. *Mokslo darbai* 26, 139–144.
- Kiseliūnaitė, Simutytė 2005 – Dalia Kiseliūnaitė, Laima Simutytė. *Kuršių nerijos vietų vardai. Orts- und Flurnamen auf der Kurischen nehrung*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kiseliūnaitė 2010 – Dalia Kiseliūnaitė. *Pamarių sakmės*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Mogharbel 1993 – Christliebe El Mogharbel. *Nehrungskurisch. Dokumentation einer moribunden Sprache*. Frankfurt am Main: Wissenschaftliche Buchhandlung Theo Hector GmbH&Co.
- Mülenbachs 1923–1932 – Kārlis Mülenbachs. *Latviešu valodas vārdnīca*.
- Pietsch 1991 – Richard Pietsch. *Deutsch–kurisches Wörterbuch*. Lüneburg: Verlag Nordost-deutsches Kulturwerk.
- Plāķis 1927 – Juris Plāķis. Kursenieku valoda. *Latvijas universitātes raksti XVI*. Rīga.
- Rudzīte 1964 – Marta Rudzīte. *Latviešu dielektoloģija*. Latvijas valsts izdevniecība. Rīga.
- Schiller, Kiseliūnaitė 2015 – Christiane Schiller, Dalia Kiseliūnaitė. Ein nehrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. *Das Blatt Nidden* 30084. *Archivum Lithuanicum* 17, 379–403.
- Strakauskaitė 2011 – Nijolė Strakauskaitė. Etnofilologiniai Prūsijos lietuvių identifikavimo kontekstai (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia). *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXIII. Sud. V. Safronovas, N. Strakauskaitė, L. Motuzienė. Klaipėda, 145–157.

Arina Ivanickaja

ADALBERT BEZZENBERGER – RESEARCHER AND DOCUMENTER OF THE KURSENIEKU LANGUAGE

Summary

The seriously endangered *Kursenieku* language has never had a writing system, but there were attempts to record it by using various characters of other languages. Adalbert Bezenberger's work *Über die Sprache der preußischen Letten* (1888) became the first professional study of the *Kursenieku* language. The work is comprised of a quite detailed description of the phonetical, morphological and lexical features of that time, the provided examples of the Curonian *Kursenieku* dialects are compared to the examples of Melnragė and Karklė *Kursenieku* language. Bezenberger is the only documenter of the *Kursenieku* language, who managed to record language examples from the southern part of the Curonian Spit (Pilkopa,

Rasytė, Kuncai), which now belongs to Russia, but even then he was able to find just a few speakers, as that part of the Spit was already Germanised.

The article briefly introduces sections of Bezenberger's work in order to discover and emphasize the features of the *Kursenieku* language of that time, which could have later changed due to the influence of other languages.

Bezenberger's work is valuable for the documentation of the abundant materials on the endangered language and scientific accuracy. His studies, including the research part, set of texts and the glossary, comprise the collection of the 19th c. *Kursenieku* language examples.

Bezenberger's work helps to restore the stage of the *Kursenieku* language development of that time: the beginning, but not yet advanced reduction of endings, anaptyxis, which later disappeared; other striking phonetical features of the *Kursenieku* dialects. The comparison of his examples and comments with later sources, allows to assess the emerging impact of the Lithuanian language on the morphology of the *Kursenieku* language and the noticeable, but still not established, impact of the German language on syntax.